

Papp István

PESTI REFORMÁTUSOK

Reformátusok Budapesten I–II. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Szerk. Kósa László, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2006, 8500 Ft

Zugló Budapest középkorú kerületei közé tartozik. A hagyományos pest-budai városmagnál később, a nagy szocialista lakótelepeknél viszont korábban népesült be. A 19. század második felében alakult ki a területének egy részére jellemző zöldövezeti családi házas lakóövezet. Az itt lévő hangulatos kis utcák egyike Laky Adolf nevét viseli. Többször eltűnődtem azon, hogy kiről kaphatta nevét az utca. Laky Adolf a régi századfordulón élt, jómódú ékszerész volt, aki többek között 300 ezer koronával segítette a Fasori Református Templom megépítését. A hálás utókor szobrot állított tiszteletére a templom kertjében, így hirdetve nemes tettének emlékeztétét. Ezt a történetet azért meséltem el, mivel Laky példája nyomán azon kezdtem el töprengeni, hogy vajon hova tűnt, fellelhető-e ma ez a fajta nemes áldozatkészség. Úgy gondolom, a *Reformátusok Budapesten* két vaskos kötete méltó módon példázza, hogyan lehet nehéz anyagi körülmények között is összefogott, szervezett műhelymunkával komoly tudományos értékeket teremteni.

A műhely, amelyből a tanulmánykötet kisarjadt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kósa László vezette művelődéstörténeti tanszéke volt. Több éven keresztül végzett szorgos munka eredményeként speciális kollégiumok, doktori órák és házi konferenciák hozadékaként formálódtak a tanulmányok. Kósa professzor tanítványi körén túl a Károli Gáspár Református Egyetemről és a Zsinati Levéltárból is érkeztek szerzők. Ez önmagában is nagy kihívást jelentett, mivel a 32 történelemszöveg, levéltárosból, teológiai tanárból, lelkészből álló szerzőgárda esetén igen nehéz biztosítani az egyenletes színvonalat és minimálisra korlátozni az elkerülhetetlen ismétlések számát. A kötet szerkesztőjének alapvetően sikerült mindkét fenyegető veszélyt elhárítania, és az eltérő karakterű szerzők – 1-2 kivételtől eltekintve – élvezetes, jól követhető tanulmányokat és összefoglalókat tettek le az asztalra. A lábjegyzetekben szereplő utalások pedig összekapcsolják az egyes tanulmányokat. Ennek köszönhetően bármelyik fejezetet felüthetjük, a különböző témakörök szervesen összefonódó hálózata tárul fel a szemünk előtt. E kissé száraznak szánt elméleti bevezetőt azért bocsátottam előre, mert nem egy alkalommal találkoztam olyan többszerzős tanulmánykötettel, amely sokkal inkább egy csaléra si-

került szalmakazalra emlékeztetett, mintsem gondosan szerkesztett tudományos alkotásra. A *Reformátusok Budapesten* üdítő kivételnek számít. Mindazontáltal szerencsés lett volna, ha valahol elolvashatnánk a szerzők listáját, így egyértelművé válna, ki melyik intézményből érkezett.

A kötet bevezetőjének szánt tanulmányában Kósa László összefoglalja a magyar fővárosban élő református közösség sajátosságait, és utal a kutatás során jelentkező nehézségekre is. A budapesti reformátusság története több fontos ponton is eltér a vidéki református közösségek történetétől és hagyományaitól. A legfontosabb az, hogy csupán 1796-tól működhetett szabadon a pesti egyházközség. A török megszállás, majd az ellenreformációs diszkrimináció miatt jelentős késéssel kezdődhetett el a gyülekezet és a hozzá kapcsolódó intézmények kiépítése. Eltérően a tiszántúli és erdélyi területekről, a főváros lakossága nem hordozta magában olyan mélyen a sokat emlegetett protestáns függetlenségi hagyományt. A reformátusok roppant kicsiny létszámú gyülekezetként indultak el, viszont az elmúlt 200 évben dinamikus növekedésük révén is Budapest második legnépesebb gyülekezetévé váltak. Ráadásul az 1939 és 1989 közötti fél évszázad történelmi útvesztői a reformátusok arányát apasztották a legkisebb mértékben. Különleges ennek a közösségnek az életében, hogy hamar szembesült a modernizálódó nagyvárosban, majd világvárosban egyre erőteljesebb szekularizációval. Ennek ellenére a két világháború közötti időszak mégis felfelé ívelő korszaka volt a budapesti reformátusoknak, ami cáfolja a fokozatosan visszaszoruló, ha úgy tetszik, hanyatló felekezet képét.

A két kötet 57 tanulmányt vagy adatközpontú összeállítást foglal magában, ezért természetesen nem áll módunkban mindegyik írást bemutatni, értékelni. Inkább az egyes fejezetek és az azokban felvetett, gyakran ma is igen aktuális problémákat mutatom be, utalva egy-egy magas színvonalúnak tartott írásra. Az első nagyobb fejezet társadalomtörténeti szempontból vizsgálja a reformátusok helyét Budapesten. Népmozgalmi adatokról, az egyházi adólistákról és a presbitériumok társadalmi összetételéről is olvashatunk. Ki kell emelnünk Nagy Áron Budapest vallásföldrajzáról szóló tanulmányát, amely úttörő jellegű, hiszen a négy nagy (római katolikus, izraelita, református, evangélikus) budapesti felekezet számarányának alakulását elemezi 1813-tól 1949-ig, kiegészítve a 2001-es népszámlálás adataival. Ezen tanulságos adatsorokat remekül egészíti ki Julianne Brandt tanulmánya, aki rámutat egy, a már 19. század második felében jelentkező és azóta egyre jobban elhatalmasodó problémára: az egyházi adófizetők egyre csökkenő arányára a magukat reformátusnak valló népesség körében. Ez napjainkban még inkább égető gond, hiszen a formális egyházhoz tartozás és az aktív hitélet között igen jelentős szakadék tátong.

Természetesen ez a hatalmas űr szoros összefüggésben van az 1949 és 1989 közötti materialista világnézetű diktatúra évtizedeivel. Ez nem csupán megakasztotta a két világháború közötti, és a második világháború után nagy méretekben kibontakozó ébredési folyamatot (az utóbbiról lásd Kiss Réka tanulmányát), hanem erőszakos és kevésbé erőszakos eszközökkel minimalizálta a történelmi egyházak, közöttük a reformátusok mozgásterét. Szépen kitapintható ez a folyamat, ha végigböngésszük Milisits Máté összeállítását a Budapest területén lévő református templomokról. Ezt érdemes lenne áttekinteni az egyházakat kívülről, a megértés és a megismerés cseppnyi szándéka nélkül bíráló kritikuskoknak. Az 1981-ben felszentelt külső-kelenföldi templomot leszámítva nem épülhetett új református imaház Budapesten, különösen nem a több százezer embernek otthont adó lakótelepi övezetekben a diktatúra évtizedeiben. Vagyis esély sem nyílt arra, hogy a református egyház alkalmazkodni tudjon a főváros megváltozott népességéhez. Óvatos bizakodásra adhat okot az 1990 után épült templomok egyre gyarapodó száma.

A templomépítés és a gyülekezetalapítás talán a legszebb küldetés, amit egy református lelkész földi élete során megvalósíthat. Ezt példázzák a kötetben a Bodoky Richárd, Haypál Benő vagy Joó Sándor életét bemutató tanulmányok is. Mellettük a püspöki tisztelet betöltők rövid biográfiáját is elolvashatja az érdeklődő, így például a 19. század talán legnagyobb egyéniségét, Török Pálét. Úgy vélem, hogy politikai szerepvállalásuk okán nem csupán a református egyház- és művelődéstörténet iránt érdeklődőknek, hanem a 20. századi magyar történelmet tanulmányozóknak szolgál öröme a Ravasz Lászlóról és Bereczky Albertről szóló két tanulmány, Kiss Réka tollából. A magyar református egyház jellegzetesége kormányzati rendszere: a lelkész mellett fontos szerep jut a világiakból álló presbitereknek. De nem csupán presbiterként, hanem különböző református egyesületek vezetőiként vagy több generáción keresztül tevékenykedő családtagokként is jelen voltak világiak a református egyházi és közéletben. Többek között Soos Géza, Zsindelyné Tüdös Klára és a Ballagi család három nemzedékének portréját rajzolták meg a kötet szerzői.

Míg az első kötetben inkább az református egyház életéhez szorosabban kötődő tanulmányok láttak napvilágot, addig a másodikban zömmel a reformátusok közéleti szerepvállalását taglaló összegzéseket olvashatunk. Ezek sorában elsőként a legfontosabb református oktatási intézményeket mutatják be a szerzők: a Teológiai Akadémiát, a Lónyay és a Baár–Madas Gimnáziumokat, a Julianna Református Iskolát. Különleges intézmény a Vörösmarty utcában mindmáig működő Skót Misszió, melynek fordulatokban gazdag históriáját Kovács Ábrahám jóvoltából ismerhetjük meg. Az oktatási intézmények mellett a különböző alapítvá-

nyok és egyesületek is szép szint jelentettek a református közéletiség palettáján. Ezek közül többek között a Bethesda Kórház és az Országos Protestáns Árvaegylet fordulatokkal tarkított históriája tárul eléink Géra Eleonóra Erzsébet kellemes stílusban íródott, lelkiismeretes filológiai kutatásokkal alátámasztott tanulmányaiból.

A második kötetben belül több olyan összeállítást is találunk, melyek a református egyháztörténet, sőt tágabb értelemben véve a történettudomány iránt érdeklődő műkedvelők és professzionális kutatók munkáját egyaránt segítik. Erre szolgál példaként a Ráday Gyűjteményt vagy a Zsinati Levéltárat bemutató két tanulmány, illetve az az összeállítás, amely az 1818 és 2004 között Budapesten megjelent református és közös protestáns időszaki sajtótermékeket összegzi. Hasznos magyarázatként szolgál a szerkesztő által jegyzett összeállítás, amely református egyházi nyelvhasználatban előforduló fogalmakat gyűjtötte egybe. A IX. fejezet pedig két kronológiát tartalmaz: az első vezérfonalként is szolgált a budapesti református közösség 1989-ig tartó történetéhez; a második pedig, amely a Reformátusok Lapjának áttekintésével készült, a rendszerváltozást követő másfél évtized eseményeit foglalja össze.

Végezetül szeretnék szólni két, igen fontos fejezetről. Az első *Az azonosságtudat ápolása* címet viseli, és az itt található két írás közül Hatos Pál tanulmányára szeretném felhívni a figyelmet, amely az 1909-es Kálvin-jubileum jelentőségét, az abban való magyar szerepvállalást mutatja be. Ennek a fejezetnek a kapcsán támadt a kötettel kapcsolatos egyetlen – lehet, hogy nem is feltétlenül jogos – hiányérzetem. Akár ebben a részben, akár másutt el lehetett volna helyezni egy tanulmányt, amely röviden bemutatja azokat a fontos teológiai irányzatokat (teológiai liberalizmus, történelmi kálvinizmus, szolgáló egyház stb.), amelyekre számos tanulmányban történik utalás. Igaz, több alkalommal is megmagyarázzák a szerzők, hogy mit is értenek az egyes fogalmak alatt, s maga a tanulmánygyűjtemény sem teológiai megközelítésű.

A református egyházat kívülről, rokon- vagy ellenszenvvel figyelők számára egyaránt érdekesítő a közelmúlt, pontosabban az 1945 és 1989 közötti időszak néhány fontos történést bemutató két írás, amely ugyancsak Kiss Réka alkotása. Úgy vélem, azért kiemelten lényeges ez a fejezet, mert a kötet egészéhez hasonlóan belülről, de mégis kritikus szemmel közelít a református egyház mai arculatát is meghatározó kérdésekhez. Bemutatja, hogy a református egyház milyen hallatlan nehézségekkel szembesült az elnyomó diktatúra idején, de azt is tárgyalja, hogy az egyházvezetés milyen mértékben fonódott össze az uralkodó hatalmi elittel, eljutva a fennálló diktatúra teológiai igazolásáig. Mindezt visszafogott, mérsékelt hangvételű, forrásokkal bőségesen alátámasztott tanulmányokkal

PAPP ISTVÁN: PESTI REFORMÁTUSOK

teszi meg a szerző. Rámutat a mostanában sokakat érdeklő és általában szélsőségesen egyoldalúan szemlélt ügynökkérdés bonyolult összefüggéseire is.

Összességében a *Reformátusok Budapesten* című testes tanulmánykötet legnagyobb erényének azt tartom, hogy belülről, egy most felnövekvő fiatal református értelmiségi réteg több tagjának részvételével mutatja be egyháza múltját. Ugyanakkor számos, ma is égetőnek számító problémát vet fel, elég csupán a belmisszió, a szeretetszolgálat, az egyesületi élet, a református-kálvinista azonosságtudat, a felekezeti együttműködés vagy az egyház és a fennálló politikai hatalom közötti viszony problémájára utalnom. A szerzők nem kerülték meg a kényes kérdéseket, ugyanakkor a református egyházat és hitéletet ismerve írták meg tanulmányaikat. Példájuk követésre érdemes, akár a többi történelmi nagy- és kiségyház, akár az ország más területén élő vallási közösségek részéről.

Ravasz László búcsúja a Kálvin téri gyülekezet presbitériumától (1953. március)